

Η Κνωσός της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου:
ΤΑ ΝΕΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗΣ
ΕΡΕΥΝΑΣ (KULP)

ΚΟΤΣΩΝΑΣ ΑΝΤΩΝΗΣ, ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΗΣ & WHITELAW TODD

Το πρόγραμμα επιφανειακής έρευνας της περιοχής Κνωσού, που είναι γνωστό ως KULP, αποτελεί μια συνεργασία μεταξύ της Βρετανικής Σχολής Αθηνών και της ΚΓ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων¹. Τη Σχολή εκπροσωπεί ο Todd Whitelaw και την Εφορεία ο Αντώνης Βασιλάκης. Στην πρώτη συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο στην Κρήτη (Μπρεδάκη, Βασιλάκης & Whitelaw 2010) και σε άλλες προκαταρκτικές εκθέσεις οι διευθυντές του προγράμματος παρουσίασαν τους στόχους και τα πρώτα αποτελέσματά του².

Η επιφανειακή έρευνα, η οποία διεξήχθη από το 2005 ως το 2008, κάλυψε τον οικιστικό πυρήνα της αρχαίας Κνωσού και τον άμεσο περίγυρό της (χάρτης 1) στην ομώνυμη κοιλάδα, όχι όμως και τη χώρα που περιέβαλε την αρχαία πόλη. Ο όγκος του υλικού που προέκυψε από την επιφανειακή έρευνα είναι εντυπωσιακός και περιλαμβάνει περίπου 355.000 όστρακα όλων των εποχών. Σύμφωνα με μια πρώτη, προκαταρκτική εκτίμηση, περίπου 1.500 από αυτά τα όστρακα ανάγονται στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Η ποσότητα αυτή, η οποία αναμένεται να αυξηθεί αρκετά με την πρόοδο της μελέτης, είναι ήδη ιδιαίτερα μεγάλη σε σχέση με τον αριθμό ευρημάτων της ίδιας περιόδου που έχουν εντοπιστεί από επιφανειακές έρευνες σε άλλες περιοχές του Αιγαίου. Συνεπάγεται, λοιπόν, αυξημένες δυνατότητες για ανάλυση δεδομένων και εξαγωγή συμπερασμάτων.

Οι δυνατότητες αυτές είναι ιδιαίτερα σημαντικές για τη μελέτη της Κνωσού της εξεταζόμενης περιόδου, η ιστορία της οποίας ανασυντίθεται με βάση τα αρχαιολογικά ευρήματα. Με τη σύνθεση των ευρημάτων της επιφανειακής έρευνας και των ανασκαφικών δεδομένων που έχουν προκύψει από τις ανασκαφές ενός και πλέον αιώνων, ευελπιστούμε ότι θα επιτύχουμε τον προσδιορισμό της έκτασης και την κατανόηση της οικιστικής εξέλιξης και των κοινωνικών μετασχηματισμών που συντελέστηκαν στην Κνωσό για μια περίοδο μισής και πλέον χιλιετίας. Το διάστημα

---

¹ Ευχαριστούμε το Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού για την άδεια διεξαγωγής της έρευνας και τη Βρετανική Σχολή Αθηνών για την αρωγή της σε διοικητικό επίπεδο. Βασική οικονομική υποστήριξη παρέχουν στο KULP το Ινστιτούτο Αιγαϊακής Προϊστορίας και η Βρετανική Ακαδημία. Συμπληρωματική χρηματοδότηση και λοιπή υποστήριξη παρέχουν η Βρετανική Σχολή Αθηνών, η ΚΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και το Ινστιτούτο Αρχαιολογίας του University College London. Η συμμετοχή του Α. Κοτσώνα υποστηρίζεται από το πρόγραμμα «New Perspectives on Ancient Pottery» του Πανεπιστημίου του Άμστερνταμ. Οι χάρτες και οι φωτογραφίες που δημοσιεύονται εδώ είναι έργο του KULP.

² Whitelaw, Bredaki & Vasilakis 2006-2007, Bennet et al. 2007. Βλ. και τις ετήσιες αναφορές στο περιοδικό Archaeological Reports από το 2006 και εξής.

αυτό αντιπροσωπεύει για το Αιγαίο τη μετάβαση από το ανακτορικό σύστημα σε εκείνο της πόλης-κράτους. Η Κνωσός, ως ανακτορικό κέντρο της 2^{ης} χιλιετίας και σημαντική πόλη-κράτος της κλασικής Κρήτης, αποτελεί μια πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση για την εξέταση της μετάβασης αυτής. Κατά το ίδιο διάστημα, η Κνωσός εισάγει τέχνεργα από ένα πλήθος περιοχών του αρχαίου κόσμου, εκτεινόμενων από τη Μέση Ανατολή ως τη Σαρδηνία. Επομένως, η μελέτη της έχει σημασία για την κατανόηση φαινομένων όπως η συστηματοποίηση του εμπορίου και η ανάπτυξη της οικονομίας στην προκλασική Μεσόγειο.

Τα βασικά αυτά ζητήματα δε μπορούν να καλυφθούν σε αυτή τη φάση της έρευνας και αναφέρονται εδώ σύντομα μόνο για να αναδείξουν την απώτερη στόχευση και σημασία της όλης προσπάθειας. Επί του παρόντος, έμφαση δίδεται στην πρωτογενή μελέτη του κεραμικού υλικού σε μορφολογικό και τεχνολογικό επίπεδο και στην κατανόηση της λειτουργίας του στο χώρο από τον οποίο προήλθε.

Η πρωτογενής μελέτη επικεντρώνεται στη μορφολογία και την τεχνολογία του κεραμικού υλικού. Στην περίπτωση της Κνωσού της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου τα ζητήματα αυτά έχουν εξετασθεί από μια σειρά Βρετανών ερευνητών (Payne 1927-1928, Brock 1957, Coldstream 1996 και 2001), οι οποίοι συγκρότησαν την τυπολογία και τη χρονολογική ακολουθία της κνωσιακής κεραμικής με τρόπο εξαιρετικό. Περαιτέρω, προγράμματα χημικών αναλύσεων (Liddy 1996, Tomlinson & Kilikoglou 1998), ανέδειξαν το χαρακτήρα της τοπικής παραγωγής, ο οποίος τεκμηριώθηκε επιπροσθέτως από ένα πολύ πρόσφατο πρόγραμμα πετρογραφικής ανάλυσης (Boileau & Whitley 2010). Οι συμβολές αυτές αποτελούν μια εξαιρετική βάση για τη μελέτη του κεραμικού υλικού που προέκυψε από την επιφανειακή έρευνα. Παράλληλα, όμως, η μελέτη του υλικού του KULP δίνει μια αφορμή για αναθεώρηση των προηγούμενων ερευνών, ιδίως επειδή συνδυάζεται με την επανεξέταση παλαιότερα δημοσιευμένου υλικού από βρετανικές ανασκαφές. Η συνδυαστική αυτή προσέγγιση έχει ήδη αποδώσει ενδιαφέροντες καρπούς, που αναφέρονται συνοπτικά στις παραγράφους που ακολουθούν.

Με βάση τη μακροσκοπική παρατήρηση, έχουν στο παρελθόν αναγνωριστεί δύο ή τρεις βασικές κεραμικές ύλες στην κνωσιακή παραγωγή της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου (Coldstream 1996, 412-414 και 2001, 61). Η εικόνα συμπληρώνεται σημαντικά από την επανεξέταση που γίνεται με αφετηρία το υλικό του KULP. Η επανεξέταση αυτή έχει προς το παρόν εντοπίσει μακροσκοπικά επτά σαφώς διακριτές, ευρέως αντιπροσωπευόμενες κεραμικές ύλες στην κνωσιακή παραγωγή της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου.

Οι ύλες που αποκαλούνται Α, Β και C απαντώνται ευρύτατα στην κνωσιακή κεραμική της εποχής. Είναι συγγενικές ως προς το χρώμα του πηλού, όμως η πρώτη δεν περιέχει καθόλου προσμίξεις, η δεύτερη περιέχει τεφρογάλαζες, ενώ η τρίτη συνδυάζει τεφρογάλαζες με λευκές προσμίξεις. Η ύλη Α απαντάται αποκλειστικά στη λεπτή κεραμική, ενώ οι ύλες Β και C χρησιμοποιούνται τόσο για λεπτή όσο και για χονδροειδή κεραμική. Οι ύλες αυτές απαντώνται στην Κνωσό από τη ΜΜ περίοδο ως την Ύστερη Αρχαιότητα. Παρά ταύτα, η επιφάνεια των κνωσιακών αγγείων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου που έχουν φτιαχτεί από

αυτές τις ύλες προσλαμβάνει συχνά μια μουντή, καστανέρυθρη απόχρωση, η οποία αποτελεί αξιόλογη χρονολογική ένδειξη.

Για την παραγωγή κονδροειδούς κεραμικής χρησιμοποιούνται και άλλες ύλες. Κατά την Υπομινωική περίοδο ιδιαίτερα διαδεδομένη τόσο για πίθους όσο και για μαγειρικά σκεύη είναι η ύλη Η. Η ύλη αυτή είναι πολύ συνήθης και στη Μινωική περίοδο, αλλά φαίνεται πως εγκαταλείπεται στην Πρωτογεωμετρική. Από την τελευταία αυτή περίοδο τα μαγειρικά σκεύη στην Κνωσό είναι συνήθως φτιαγμένα από την κεραμική ύλη Γ, η οποία διαφοροποιείται σαφώς από όλες τις άλλες καθότι είναι έντονα ερυθρή και περιέχει αξιόλογη ποσότητα ασημόχρωμου μαρμαρυγία. Διαπιστώθηκε ότι η ύλη αυτή χρησιμοποιείται αποκλειστικά από την πρώιμη Πρωτογεωμετρική (και όχι την Πρωτογεωμετρική Β, όπως ενίοτε θεωρείται εσφαλμένα) έως την Αρχαϊκή περίοδο. Παραμένει αμφισβητούμενη η προέλευσή της (Coldstream 2000, Kotsonas 2008, 65, Boileau & Whitley 2010, 233-234), όμως οι μελετητές συμφωνούν ότι η ύλη δεν απαντάται στον άμεσο περίγυρο της Κνωσού.

Οικονομικό ενδιαφέρον διαφορετικού τύπου παρουσιάζουν οι κεραμικές ύλες D και F που χρησιμοποιούνται κυρίως για πίθους. Οι δύο αυτές ύλες εμφανίζονται κατά τη διάρκεια του 7^{ου} αι., οπότε παρατηρείται μια ποσοτική και ποιοτική αύξηση στην παραγωγή των πίθων στην Κρήτη (Simantoni-Bourניה 2004, 21-47). Φαίνεται πως η αύξηση στην παραγωγή του αγροτικού πλεονάσματος αύξησε τη ζήτηση σε μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία. Στην αυξημένη αυτή ζήτηση οι κνώσοι κεραμείς ανταποκρίθηκαν, μεταξύ άλλων, και με την εκμετάλλευση διαφορετικών κεραμικών υλών. Επιπλέον, οι κεραμείς πειραματίστηκαν και με διαφορετικές τεχνολογίες, όπως δείχνει η υψηλή περιεκτικότητα της ύλης Ε σε οργανικά υλικά.

Για να καθορίσουμε τη χρονική διάρκεια χρήσης κάθε κεραμικής ύλης, τα μέλη της ομάδας του KULP αξιοποιούμε το πλούσιο υλικό από τις παλαιότερες ανασκαφές στην Κνωσό που βρίσκεται στο Στρωματογραφικό Μουσείο. Ο καθορισμός αυτός είναι ιδιαίτερα σημαντικός γιατί επιτρέπει τη χρονολόγηση οστράκων που δε σώζουν χαρακτηριστικά σχήματος και διακόσμησης, οστράκων που σε ορισμένα άλλα προγράμματα απλώς απορρίπτονται και πάντως συστηματικά παραμένουν αναξιοποίητα. Βέβαια, στις περισσότερες περιπτώσεις η χρονολόγηση των κεραμικών υλών δεν είναι στενή αλλά το χρονολογικό εύρος δεν αποτελεί πρόβλημα καθότι η επιφανειακή έρευνα είναι από τη φύση της στραμμένη στην κατανόηση αλλαγών μακράς διάρκειας.

Στο πλαίσιο του KULP, τα δεδομένα για τα κεραμικά και άλλα ευρήματα κάθε περιόδου καταχωρούνται σε μια ευέλικτη βάση δεδομένων, η οποία, συνδεδεμένη με εφαρμογές GIS, θα επιτρέψει την καταγραφή της διασποράς κάθε ενδιαφέρουσας κεραμικής κατηγορίας στην κοιλάδα της Κνωσού. Οι πρώτες σχετικές αποτυπώσεις του υλικού της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου επεφύλασσαν μια αναπάντεχη εξέλιξη, όπως έχει επισημανθεί και στο παρελθόν (Whitelaw, Bredaki & Vasilakis 2006-2007, 30, Bennet *et al.* 2007, 106-107, Μπρεδάκης, Βασιλάκης & Whitelaw 2010, 296). Συγκεκριμένα, η διασπορά αξιόλογων συγκεντρώσεων οστράκων της περιόδου καλύπτει μια πολύ μεγάλη έκταση (χάρτης

1): από τη δυτική όχθη του Καιράτου ως τις δυτικές πλαγιές του λόφου της ακρόπολης, και από τις βόρειες υπώρειες των Γυψάδων ως το μέσον περίπου της απόστασης που χωρίζει το ανάκτορο από το λόφο της Κεφάλας. Η έκταση αυτή είναι πολύ μεγάλη, ιδιαίτερα για τα δεδομένα των οικισμών της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, όμως εντός των ορίων της περιλαμβάνει τόσο οικιστικά όσο και ταφικά σύνολα.

Η διάκριση μεταξύ των δύο τύπων συνόλων είναι απαραίτητη για τον προσδιορισμό της έκτασης του οικισμού της Κνωσού και την κατανόηση δημογραφικών, πολιτικο-κοινωνικών και οικονομικών μετασχηματισμών στη θέση. Η διάκριση μεταξύ οικιστικών και ταφικών περιοχών διευκολύνεται κατά κάποιον τρόπο από τη γνωστή συνήθεια των Κρητών της εποχής να θάβουν τους νεκρούς τους εκτός των ορίων του οικισμού³. Ως εκ τούτου, ο προσδιορισμός του χώρου των νεκροταφείων της Κνωσού συμβάλλει στην αποσαφήνιση των ορίων του οικισμού. Η διάκριση μεταξύ του οικισμού και των νεκροταφείων βασίζεται στο ίδιο το κεραμικό υλικό που προέκυψε από την επιφανειακή έρευνα αλλά και στην πλούσια, αν και αποσπασματική, εικόνα που έχουμε για την τοπογραφία της Κνωσού από τις διάφορες ανασκαφές που έχουν διεξαχθεί στο παρελθόν.

Ένα κριτήριο που αποδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντικό για την επίτευξη της εν λόγω διάκρισης είναι η πυκνότητα του υλικού σε συγκεκριμένους χώρους. Φαίνεται πως τα οικιστικά σύνολα αντιπροσωπεύονται από χαμηλές μόνο συγκεντρώσεις υλικού απλωμένες στο χώρο. Το σύνολο της εικόνας 1 περιλαμβάνει μια σχετικά μεγάλη συγκέντρωση πρωτογεωμετρικής κυρίως κεραμικής, που έχει συλλεχθεί από μια περιοχή τετράγωνης κάτοψης, πλευράς 100 μ., στις ανατολικές πλαγιές του λόφου της ακρόπολης. Πρόκειται για μια θέση που εμπίπτει στο πλαίσιο του οικισμού. Πάντως, στον κεντρικό χώρο της διασποράς της κεραμικής της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, όπου έχουν ανασκαφεί λείψανα του οικιστικού πυρήνα της Κνωσού, της συγκεκριμένης φάσης, απαντώνται κατά κανόνα μικρές συγκεντρώσεις υλικού της εξεταζόμενης περιόδου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ένα σύνολο κεραμικής από το βορειοδυτικό τμήμα του οικισμού (εικ. 2), το οποίο είναι σαφώς μικρότερο από το προαναφερθέν, μολονότι προέρχεται από περιοχή ίδιας έκτασης.

Στην περίπτωση των νεκροταφείων, συγκεντρώσεις ανάλογου μεγέθους προέρχονται από χώρους πολύ μικρότερης έκτασης (20 x 20 μ.). Χαρακτηριστικές περιπτώσεις εντοπίζονται ψηλά στη δυτική πλαγιά της ακρόπολης, στις υπώρειες της οποίας βρίσκεται το νεκροταφείο της Φορτέτσας (Brock 1957). Στην πρώτη

³ Coldstream 2000a, 260, 295-296. Μια αντίθετη άποψη που θέλει τους Κρήτες των ιστορικών χρόνων να θάβουν τους νεκρούς τους εντός οικισμών βασίζεται αποκλειστικά στην επίκληση απροσδιόριστων φιλολογικών πηγών του 4ου αι. π.Χ. (Σταμπολίδης 1994, 48) ή στον Μίνωα του Πλάτωνα 315D (Σταμπολίδης 2004, 116). Στο κείμενο του Πλάτωνα όμως δεν αναφέρεται κάτι τέτοιο. Αντιδιαστέλλονται τα έθιμα Ελλήνων (όχι συγκεκριμένα Κρητών) και άλλων εθνών και σημειώνεται γενικόλογα ότι στο απώτερο παρελθόν οι Έλληνες έθαβαν τους νεκρούς τους εντός των οικιών. Το φαινόμενο αυτό δε βρίσκει ιδιαίτερη αρχαιολογική τεκμηρίωση στην Κρήτη της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, της Αρχαϊκής ή της Κλασικής περιόδου. Αντίθετα, αφθονούν τα ευρήματα που τεκμηριώνουν τη διάκριση μεταξύ οικιστικών και ταφικών χώρων στο νησί κατά τους ιστορικούς χρόνους.

περίπτωση (εικ. 3), μια περιορισμένη περιοχή απέδωσε μια αξιόλογη συγκέντρωση κεραμικού υλικού. Η συγκέντρωση του υλικού, η θέση στην οποία αυτό συνελέγη και η καλή κατάσταση διατήρησης της επιφάνειάς του παραπέμπουν στις προστατευμένες συνθήκες ενός τάφου. Από άλλο, κοντινό σημείο ψηλά στη δυτική πλαγιά της Ακρόπολης (εικ. 4) προήλθε μια δεύτερη αξιόλογη συγκέντρωση, η οποία αποδίδεται σε ταφικό περιβάλλον. Σε αυτή την περίπτωση, το συμπέρασμα βρίσκει έρεισμα και στην ανακάλυψη τμήματος ενός υποστάτη (εικ. 4, πάνω, μέσον), δηλαδή ενός κεραμικού σχήματος που απαντάται κατά βάση σε ταφικά σύνολα (Coldstream 1996, 368). Η διασπορά άλλων σχημάτων, όπως τα μαγειρικά σκεύη και οι πίθοι που συνδέονται γενικά με οικιστικά περιβάλλοντα, δε βοηθά στη διάκριση ανάμεσα σε οικιστικά και ταφικά σύνολα, καθότι στην Κνωσό της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου τέτοια αγγεία απαντώνται αρκετά συχνά και σε τάφους (Coldstream 2001, 61-63).

Από αυτή τη διαδικασία αρχίζει βαθμιαία να αναδεικνύεται ότι η Κνωσός της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου (χάρτης 1) συνίστατο σε έναν εκτεταμένο, μάλλον συμπαγή οικισμό, που εκτεινόταν από τις ανατολικές πλαγιές του λόφου της ακρόπολης ως τον Καιράτο και από το ρέμα της Βλυχιάς ως το μέσον περίπου της απόστασης μεταξύ του ανακτόρου και του λόφου της Κεφάλας (το μικρό κενό που παρουσιάζει η διασπορά της κεραμικής στο κέντρο του βόρειου τμήματος οφείλεται στη μη διαθεσιμότητα του χώρου προς διερεύνηση). Μάλιστα, κωνικά πόδια, τυπικά για την πρωτογεωμετρική κεραμική, απαντώνται σε μεγάλο τμήμα της έκτασης αυτής, γεγονός που υποδεικνύει την οικιστική ανάπτυξη της Κνωσού ήδη από τις αρχές της 1^{ης} χιλιετίας π.Χ.⁴ Ο οικισμός αυτός περιβαλλόταν από νεκροταφεία, τα οποία δεν απείχαν ιδιαίτερα από τα όριά του και εκτεινόταν σε πλαγιές χαμηλών λόφων, όπου ο μαλακός ασβεστόλιθος ήταν πρόσφορος για λάξευση.

Αξίζει να τονισθεί ότι η εικόνα αυτή ανατρέπει την εντύπωση που είχαμε ως σήμερα για τη μορφή και την έκταση της Κνωσού κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Το θέμα αυτό έθιξε πρώτος ο Στυλιανός Αλεξίου (1950, 296-297), ο οποίος διατύπωσε την άποψη ότι η Κνωσός της εποχής ήταν περιορισμένης έκτασης και περιβαλλόταν από αρκετές μικρές κώμες με διακριτά νεκροταφεία (για τα νεκροταφεία αυτά βλ. το χάρτη 26). Η πρόοδος των ερευνών στην κοιλάδα της Κνωσού ανέδειξε μια διαφορετική άποψη (χάρτης 26), σύμφωνα με την οποία ο οικισμός της εποχής ήταν μικρός μεν, αλλά συμπαγής και περιβαλλόταν από νεκροταφεία (Hood & Smyth 1981, 16-18, Coldstream 1984). Δευτερεύοντες οικιστικοί πυρήνες, συμπεριλαμβανομένου του παράλιου οικισμού του Ηρακλείου, εντοπιζόνταν σε άλλες θέσεις της ευρύτερης περιοχής. Ο Nicholas Coldstream (2000a), εισηγητής της άποψης αυτής, χαρτογράφησε τα όρια του συμπαγούς οικισμού σε μια στενή ζώνη εκτεινόμενη από την περιοχή του ανακτόρου ως τις ανατολικές υπώρειες του λόφου της ακρόπολης. Σε έναν οικισμό τέτοιας έκτασης ο πληθυσμός δε θα ξεπερνούσε κατά πολύ τους 1.000 κατοίκους (Whitelaw 2004, 156, εικ. 10.8).

---

⁴ Πβλ. Coldstream 1984, 317. Για την παγκρήτια διάσταση του φαινομένου βλ.: Wallace 2010, 231-262.

Με την εικόνα μιας σχετικά «μικρής» Κνωσού φαίνεται ότι δε συμφωνούν διάφορα στοιχεία, μεταξύ των οποίων και η πρόσφατη ανακάλυψη μιας πρωτογεωμετρικής οικίας κάτω από την Έπαυλη του Διονύσου. Η οικία βρίσκεται λιγότερο από 300 μ. βόρεια από το κατά Coldstream βόρειο όριο του οικισμού και ως εκ τούτου η απόδοσή της σε κάποια μικρή, χωριστή συστάδα σπιτιών (Coldstream 2000α, 299, Coldstream & Hatzaki 2003, 299-300) δε φαίνεται πειστική. Αντίθετα, η εν λόγω οικία συνδέεται αρμονικά με την εικόνα της μεγάλης διασποράς της κεραμικής της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου που προέκυψε από το KULP. Εξάλλου, αυτή η εικόνα ανταποκρίνεται καλύτερα και στην εικόνα μιας μητρόπολης της Κρήτης και του Αιγαίου της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, όπως θέλουν την Κνωσό τα ομηρικά έπη και τα ευρήματα από τα νεκροταφεία της. Επιπλέον, ανταποκρίνεται στις προσδοκίες και τις ερμηνείες των μελετητών που θέλουν την Κνωσό της εποχής ένα κέντρο με μεγάλη οικονομική και πολιτική επιρροή, η οποία επηρεάζει άμεσα τις εξελίξεις σε άλλες κρητικές θέσεις, ιδίως της βόρειας κεντρικής Κρήτης (Γκαλανάκη & Παπαδάκη 2009, 272, Ρεθεμιωτάκης & Εγγλέζου 2010, 197-200).

Συνεπώς, στα διαθέσιμα δεδομένα και στις τρέχουσες ερμηνείες για την Κνωσό της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου ανταποκρίνεται πολύ καλύτερα η εικόνα ενός εκτεταμένου οικισμού που προέκυψε από την επιφανειακή έρευνα. Ο οικισμός αυτός είναι σχεδόν τριπλάσιος σε μέγεθος από την Κνωσό του Coldstream και δεν περιλαμβάνει μικρούς οικιστικούς πυρήνες κοντά στα γνωστά νεκροταφεία, όπως εκτιμούσε ο Αλεξίου. Το τελευταίο αυτό συμπέρασμα επιβεβαιώθηκε σαφώς στην περίπτωση του νεκροταφείου της Φοριέτσας, η επιφανειακή έρευνα γύρω από το οποίο δεν αποκάλυψε κάποιον οικιστικό πυρήνα. Τέτοιοι πυρήνες δεν εντοπίστηκαν γενικότερα στην περιοχή της επιφανειακής έρευνας, αλλά είναι πολύ πιθανό να υπάρχουν μακρύτερα, εκτός της περιοχής αυτής. Επομένως, η θέση των κνωσιακών νεκροταφείων –ή μάλλον η θέση συστάδων τάφων στην κοιλάδα της Κνωσού– δε συνδέεται με το χαρακτήρα της κατοίκησης εκεί, αλλά εξαρτάται κατά βάση από τη μορφολογία του εδάφους και το κατά πόσο αυτή επέτρεπε τη λάξευση θαλαμοειδών τάφων στο μαλακό ασβεστόλιθο.

Η προτεινόμενη αναθεώρηση της έκτασης της Κνωσού της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη διαχρονική μελέτη της θέσης αυτής αλλά και για την έρευνα της οικιστικής ολόκληρου του νησιού κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους. Η έρευνα έχει ως σήμερα εγκλωβιστεί εν πολλοίς στη συζήτηση για τους οικισμούς-καταφύγια και έχει υποτιμήσει τη μαρτυρία των αστικών κέντρων στα πεδινά της Κρήτης. Η έρευνα στην Κνωσό και σε άλλες πεδινές θέσεις θα οδηγήσει βαθμιαία σε μια πιο ισορροπημένη θεώρηση του ζητήματος.

Καταλήγοντας, επισημαίνουμε τις εξαιρετικές ερευνητικές δυνατότητες που προκύπτουν για τη μελέτη της Κνωσού όλων των εποχών από τον πολυεπίπεδο συνδυασμό των ευρημάτων της επιφανειακής έρευνας του KULP με τα πορίσματα των ανασκαφών ενός και πλέον αιώνα. Η συνδυαστική αυτή προσέγγιση αποδίδει ιδιαίτερα σημαντικά αποτελέσματα που άπτονται ζητημάτων γύρω από την τοπογραφία, τη δημογραφία, την οικονομία, την κοινωνία και τον υλικό πολιτισμό της Κνωσού της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου αλλά και των υπόλοιπων περιόδων.

Επί του παρόντος, ακουόμαστε στη σύντομη περιγραφή της μεθοδολογίας και των πρώτων αποτελεσμάτων· ευελπιστούμε ότι με την πρόοδο της μελέτης του υλικού θα συμβάλλουμε καθοριστικά στην κατανόηση της ιστορίας μιας από τις σπουδαιότερες μητροπόλεις του Αιγαίου και της Μεσογείου της αρχαιότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξίου, Στ., 1950. Παραστάσεις πολύποδος επί Πρωτοελληνικών αγγείων εκ Κρήτης. *ΚρητΧρον*, 4, σ. 294-318.
- Γκαλανάκη, Κ. & Παπαδάκη, Χ., 2009. ΥΓ-ΠΑ θαλαμοειδής τάφος στη Φοινικιά Ηρακλείου. Στο: Χρ. Λούκος, Ν. Ξιφαράς & Κλ. Πατεράκη (επιμ.), *Ubi Dubium ibi Libertas: τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νικόλα Φαράκλα*. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, σ. 253-273.
- Μπρεδάκη, Μ., Βασιλάκης, Α. & Whitelaw, Τ., 2010. Πρόγραμμα επιφανειακής έρευνας περιοχής Κνωσού: προκαταρκτική έκθεση για την εργασία των ετών 2005-2007. Στο: *ΑΕΚ*, 1, σ. 294-301.
- Ρεθεμιωτάκης, Γ. & Εγγλέζου, Μ., 2010. *Το Γεωμετρικό Νεκροταφείο της Έλτνας*. Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κρητολογικών Σπουδών αρ. 4. Ηράκλειο: ΥΠ.ΠΟ.Τ. - Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κρητολογικών Σπουδών.
- Σταμπολίδης, Ν.Χ., 2004. Οι νεκροπόλεις. Στο: Ν.Χ. Σταμπολίδης (επιμ.), *Ελεύθερα: Πόλη – Ακρόπολη – Νεκρόπολη*. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, σ. 116-143.
- Σταμπολίδης, Ν.Χ., 1994. Πέντε χρόνια ανασκαφικής έρευνας στο Δυτικό Τομέα της Αρχαίας Ελεύθερα. Μια πρώτη αποτίμηση. *Αριάδνη*, 7, σ. 35-59.
- Bennet, J., Grammatikaki, E., Vasilakis, A. & Whitelaw, T., 2007. The Knossos urban landscape project 2005: preliminary results. *Pasiphae: Rivista di Filologia e Antichità Egee*, 1, σ. 103-107.
- Boileau, M.-C. & Whitley, J., 2010. Patterns of production and consumption of coarse to semi-fine pottery at Early Iron Age Knossos. *BSA*, 105, σ. 225-268.
- Brock, J.K., 1957. *Fortetsa: Early Greek Tombs near Knossos*. BSA Supplementary Paper 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coldstream, J.N., 2001. The Early Greek period. Στο: J.N. Coldstream, L.J. Eiring & G. Forster, *Knossos Pottery Handbook: Greek and Roman*. BSA Studies 7. London: The British School at Athens, σ. 23-76.
- Coldstream, J.N., 2000a. Evans's Greek finds: the Early Greek town of Knossos and its encroachment on the borders of the Minoan palace. *BSA*, 95, σ. 251-299.

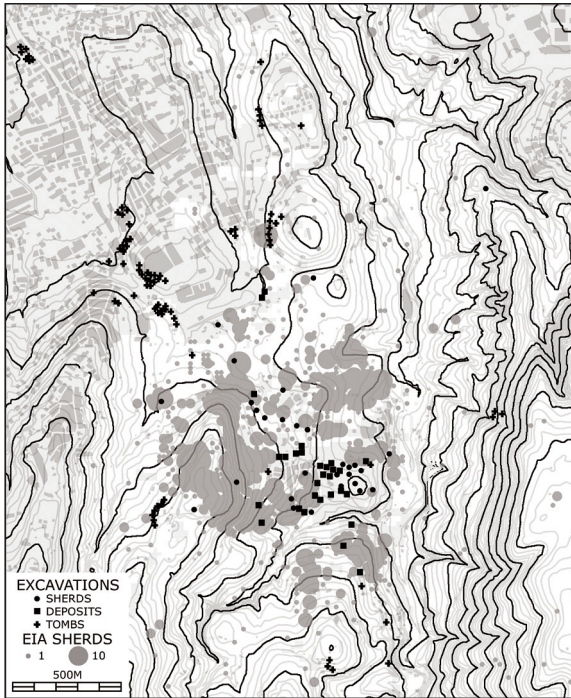
- Coldstream, J.N., 2000β. A strange prelude to the Cypriot unguent trade in Crete. Στο: Γ.Κ. Ιωαννίδης & Σ.Α. Χατζησιτύλλης (επιμ.), *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου. Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996*. Λευκωσία: Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, σ. 463-469.
- Coldstream, J.N., 1996. The Protogeometric and Geometric pottery. Στο: J.N. Coldstream & H.W. Catling (επιμ.), *Knossos North Cemetery: Early Greek Tombs*. BSA Supplementary Volume 28. London: The British School at Athens, σ. 311-420.
- Coldstream, J.N., 1984. Dorian Knossos and Aristotle's villages. Στο: Centre Gustave Glotz (επιμ.), *Aux Origines de l'Hellénisme: La Crète et la Grèce. Hommage à Henri Van Effenterre*. Paris: Université de Paris-I, σ. 311-322.
- Coldstream, J.N. & Hatzaki, E.M., 2003. Knossos: Early Greek occupation under the Roman villa Dionysos. *BSA*, 98, σ. 279-306.
- Hood, S. & Smyth, D., 1981. *Archaeological Survey of the Knossos Area*. BSA Supplementary Volume 14. Oxford: The British School at Athens.
- Kotsonas, A. [N. Stampolidis (επιμ.)], 2008. *The Archaeology of Tomb A1K1 of Orthi Petra in Eleutherna: the Early Iron Age pottery*. Athens: University of Crete.
- Liddy, D.J., 1996. A chemical study of decorated Iron Age pottery from the Knossos North Cemetery. Στο: J.N. Coldstream & H.W. Catling (επιμ.), *Knossos North Cemetery: Early Greek Tombs*. BSA Supplementary Volume 28. London: The British School at Athens, σ. 465-514.
- Payne, H.G.G., 1927-1928. Early Greek vases from Knossos. *BSA*, 29, σ. 224-298.
- Simantoni-Bournia, E., 2004. *La Céramique Grecque à Reliefs: Ateliers insulaires du VIIIe au VIe siècle avant J.-C.* Genève: Droz.
- Tomlinson, J.E. & Kilikoglou, V., 1998. Neutron activation analysis from the Early Orientalising kiln at Knossos. *BSA*, 93, σ. 385-388.
- Wallace, S., 2010. *Ancient Crete: from successful collapse to democracy's alternatives, twelfth to fifth centuries BC*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Whitelaw, T., 2004. Estimating the population of Neopalatial Knossos. Στο: *Knossos: Palace, City, State*, σ. 147-158.
- Whitelaw, T., Bredaki, M. & Vasilakis, A., 2006-2007. The Knossos urban landscape project: investigating the long-term dynamics of an urban landscape. *Archaeology International*, 10, σ. 28-31.

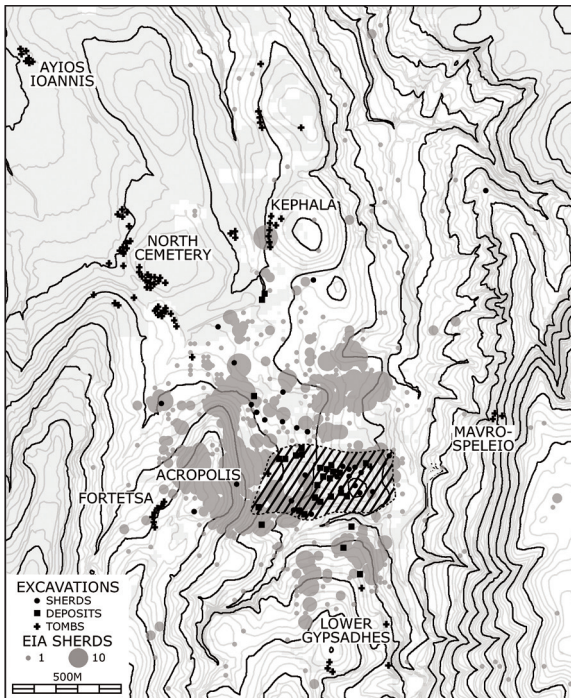
**EARLY IRON AGE KNOSSOS: NEW EVIDENCE
FROM THE KNOSSOS URBAN LANDSCAPE PROJECT**

KOTSONAS ANTONIS, VASILAKIS ANTONIS & WHITELAW TODD

The Knossos Urban Landscape Project (KULP) commenced in 2005 as a *synergasia* between the British School at Athens and the 23rd Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities. It is an intensive survey aimed at documenting and understanding diachronic occupation in the Knossos valley. KULP has yielded rich data for all periods of antiquity and beyond, but the present paper focuses on those pertinent to the Early Iron Age. Although at a preliminary stage, the study of the ceramic material from this period offers important information on the complexities of ceramic production at the site. It also suggests that Knossos of the Early Iron Age was far larger than previously considered and displayed a fairly extensive urban nucleus, surrounded by cemeteries. This evidence contributes to a re-appraisal of the role of Knossos in its regional, Aegean and Mediterranean, setting.

Χάρτης 1. Η κοιλάδα της Κνωσού με σημειωμένη τη θέση των νεκροταφείων και των οικιστικών καταλοίπων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου που είναι γνωστά από ανασκαφές. Με γκριζα σκίαση αποδίδονται οι συγκεντρώσεις κεραμικής της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου που συνελέγησαν από την επιφανειακή έρευνα.

Χάρτης 2. Η κοιλάδα της Κνωσού με σημειωμένη τη θέση των νεκροταφείων και των οικιστικών καταλοίπων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου που είναι γνωστά από ανασκαφές. Εντός διαγραμμισμένου πλαισίου βρίσκεται η έκταση του οικισμού της εποχής κατά την άποψη του N. Coldstream.

Εικ. 1. Όστρακα Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου από τετράγωνο χώρο πλευράς 100 μ. στις ανατολικές πλαγιές του λόφου της ακρόπολης.

Εικ. 2. Όστρακα Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου από τετράγωνο χώρο πλευράς 100 μ. στο βορειοδυτικό τμήμα του οικισμού.

Εικ. 3. Όστρακα Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου από τετράγωνο χώρο πλευράς 20 μ. ψηλά στη δυτική πλαγιά της ακρόπολης.

Εικ. 4. Όστρακα Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου από τετράγωνο χώρο πλευράς 20 μ. ψηλά στη δυτική πλαγιά της ακρόπολης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ – ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠ.ΠΟ.Τ. – 28^η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ –
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 2

*Πρακτικά της 2^{ης} Συνάντησης
Ρέθυμνο, 26-28 Νοεμβρίου 2010*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

ΜΙΧΑΛΗΣ ΑΝΔΡΙΑΝΑΚΗΣ – ΠΕΤΡΟΥΛΑ ΒΑΡΘΑΛΙΤΟΥ

ΙΡΙΣ ΤΖΑΧΙΛΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑ ΙΩΑΝΝΑΣ ΣΦΑΚΙΑΝΑΚΗ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2012